

महाराष्ट्र शासन

जलसंपदा विभाग व मृद व जलसंधारण विभाग

तीन दिवसीय ई प्रशिक्षण

पाणी वापर संस्थांचे व्यवस्थापन

पाणी वापर संस्थेचे पाणी व्यवस्थापन विषयक विवाद सोडवणे, सलोखा जोपासणे

संपक - डॉ.राजेश पुराणिक, प्राध्यापक व प्रमुख, सामाजिक शास्त्रे विद्या शाखा

मो.न.९४२४४३९२२७ व ९८६०२८९३७५

इमेल: sosciwalmi@gmail.com व rajeshpuranik@gmail.com

जल व भूमि व्यवस्थापन संस्था, वाल्मी. औरंगाबाद

पाणी वापर संस्थेचे पाणी व्यवस्थापन विषयक विवाद सोडवणे, सलोखा जोपासणे

म्हणजे काय ?

ही कुणाची संस्था आहे ?

कोणासाठी संस्था (बनली) ?

कोणी बनवली आहे ?

कशासाठी बनवली आहे ?

केव्हा बनवली आहे ?

कुठे बनवली आहे ?

किती वर्षांसाठी बनवली आहे ?

कोणत्या एकट मध्ये बनवली आहे ?

पाणी कुठून मिळत आहे ?

पाणी संस्थेपर्यंत कसे पोहचत आहे ?

पाणी कोणत्या कारणास्तव संस्थेस

देण्यात येत आहे ?

व्यवस्थापन म्हणजे काय ?

पाण्याचे व्यवस्थापन म्हणजे काय ?

पाण्याचे व्यवस्थापन करण्यास

कोणत्या बाबी आवश्यक आहे ?

किती पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ? माहिती

- किती लोकांसाठी पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ?
- किती वेळात पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ?
- किती मोठ्या क्षेत्राकरीता पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ?
- कोणत्या पिकांसाठी पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ?
- कश्या प्रकारे पाण्याचे व्यवस्थापन करावयाचे आहे ?

- विवाद म्हणजे काय ?
- हा का व केव्हा उदभवतो ?
- हा कसा उदभवतो ?
- कुणा मुळे उदभवतो ?
- कुठे उदभवतो ?
- त्याचे प्रकार कोणकोणते आहेत ?
- याचे परिणाम काय होतात ?
- यावर काय उपाय करता येतात ?

गरज

दबाव

शैली

सिध्दांत

धारणा

नीती

मुददा काय आहे ते स्पष्ट करणे

कोण कोण शामिल आहे ते शोधणे व स्पष्ट करणे

प्रत्येक पक्षाची बाजू मांडणे – त्यांच्या गरजा व मुददे विचारात घेणे

अभ्यास करणे

विवादांना वाढविणारे शब्द

विवादांना कमी करणारे शब्द

ऋणात्मक

असे करू नका

मी तुम्हाला बजावले होते

जे वाटेल ते करा मला विचारू नका

मी यात नाही

जाउ दया आपल्याला काय करायचे

आहे

काय योग्य आहे ते करा

धनात्मक

बघा जमेल असे वाटते

याचा एक पर्याय असा आहे

आम्ही तुम्हाला याच्यात मदत करू

शकतो

मला विस्ताराने सांगु दया

आमच्या असे लक्षात आले आहे की

मला असे सूचवावेसे वाटते की

अनिभीज्ञता

पश्चात

समजणे

उजागर
होणे

उमजणे

विवाद निराकरण व्युहरचना

शांत रहा

दुस-
याला
बोलु दया

इतरांच्या
बोलण्या
चे महत्व
समजा

शब्दांमधे
शक्ती
आहे
याची
जाणीव
ठेवा

जर
परिस्थी
ती
हाताबाहे
र जात
असेल
तर थांबा

जर तुम्ही
चुकत
असाल
तर
मान्य
करा

आपल्या
दूरदृष्टी
चा वापर
करा

विवादांचे मुख्य चार प्रकार

- अवस्था 1- स्व विवाद
- अवस्था 2- व्यक्ती - व्यक्ती विवाद
- अवस्था 3 - व्यक्ती -समुह विवाद
- अवस्था 4 - समुह- समुह विवाद

स्वविवाद

1 स्वविवाद	विवाद अवस्था - 1
1. म्हणजे काय?	जेव्हा आपण स्वतः दिढमुड/व्दिमन अवस्थेत असतो आणि मनात एक प्रकारचे व्दन्द सुरु असत त्याला स्वविवाद असे म्हणतात. मन आणि बुध्दीतील संघर्ष
2. केव्हा उदभवतो?	ज्या वेळेस आपल्या समोर असे निर्णय घेण्याची वेळ असते ज्यामुळे आपल्या स्वकियांचे/ आप्तांचे नुकसान होणार असते किंवा किंवा लाभ कमी होणार असतील.
3. कसा उदभवतो?	परिस्थितींवर विचार आणि चिंतनातून हा उदभवतो
4. कुणामुळे उदभवतो?	स्वतःच्या अनिर्णय क्षमतेमुळे उदभवतो
5. कठे उदभवतो ?	मनात/अंतर्मनात, डोक्यात
6 परिणाम	टेन्शन वाढत (ताण), दबावामुळे आरोग्य खराब होण्याचा धोका असतो, वेळीच उपाय न केल्यास जीवास (स्वतःला) अपाय होण्याचे धोके असतात.
7. उपाय	स्व विवादाचे निराकरण करणे समवयस्क, समजानी, विचारवंत, ज्ञानीयांचे मार्गदर्शन घेणे

व्यक्ती - व्यक्ती विवाद

व्यक्ती - व्यक्ती विवाद	विवाद अवस्था-2
म्हणजे काय ?	जेव्हां दोन व्यक्ती वैचारीक मतभेद अवस्थेत असतात तेव्हां त्याला व्यक्ती-व्यक्ती विवाद असे म्हणतात.
केव्हा उदभवतो?	जेव्हां एकमेकांचे हित संबंध बांधीत होतात
कसा उदभवतो ?	एकाच ठिकाणी एकाच वेळेस एकाच गोष्टी/वस्तुसाठी दोघांची मागणी असते किंवा आवश्यकता असते
कुणामुळे उदभवतो?	वेळेच्या अभावी, अनिश्चीततेमुळे, अहंकारामुळे, इच्छेमुळे, लोभामुळे, अभिलाषेमुळे वस्तुतः एकमेकांच्या लाभहानीच्या भावनेमुळे, व्यक्ती-व्यक्ती विवाद उदभवतो.
कुठे/ कोणात उदभवतो?	दोन व्यक्ती मध्ये
परिणाम	भयावह असतात, वितुष्टी येते, बोलचाल बंद होते, व्देष वाढतो, राग वाढतो, तणाव वाढतो, प्रसंगी मारामारी, शिवीगाळ होऊन अपराधीक गुन्हे घडतात, पोलीस केस होते, न्यायपालीका इत्यादी मध्ये वेळ आणि पैसा जातो, घराची/ स्वतःची कुटूंबातील सदस्यांची शांतीभंग होते
उपाय	संवाद वाढवावा, प्रतिवाद नाही, प्रतिष्ठीत व्यक्तींच्या सल्यास मानावे

व्यक्ती- समुह विवाद

व्यक्ती- समुह विवाद	विवाद अवस्था-3
म्हणजे काय ?	जेव्हां एक व्यक्तीची एका पेक्षा अधिक व्यक्तींच्या सोबत वैचारीक भिन्नता होते त्याला व्यक्ती समुह विवाद असे म्हणतात.
केव्हा उदभवतो?	जेव्हां व्यक्ती सामुहिकरित्या होणा-या कार्यास विरोध करतो आणि समुहाच्या निर्णयाशी संमत नसतो
कसा उदभवतो ?	जेव्हां व्यक्तीस आभास होतो किंवा खात्री पटते की, काही सामुहिक निर्णयामुळे त्याचे नुकसान होणार आहे त्या वेळेस तो अशा निर्णयांच्या विरोधात जातो आणि व्यक्ती समुह विवाद निर्माण होतो.
कुणा मुळे उदभवतो?	1. परिस्थितीमुळे 2. नुकसान होईल या भावनेमुळे
कुठे उदभवतो ?	व्यक्ती आणि समुह ज्या ठिकाणी असतात त्या ठिकाणी ही अवस्था दिसते
परिणाम	व्यक्ति आणि समूहा मध्ये वितुष्टता येते. व्यक्ति समूहापासुन वेगळा होतो.हितसंबंध खराब होतात.
उपाय	व्यक्ती आणि समुह चिकाटीने विवाद निराकरण करण्यास तयार असले पाहिजे मध्यस्थ व्यक्ती किंवा समुहास ठेवून चर्चा करून विवाद संपविता येतो.

समुह -समुह विवाद

समुह -समुह विवाद	विवाद अवस्था 4
म्हणजे काय ?	जेव्हां दोन समुह एकमेकांच्या विरोधात असतात त्यास समुह-समुह विवाद म्हणतात
केव्हा उदभवतो?	जेव्हां समुहांची विचारधारा भिन्न असते त्यांची मुल्ये, उद्देश्य आणि कार्य पध्दतींचा एकमेकांशी मेळ नसतो
कसा उदभवतो?	आपसी ताळमेळ न झाल्यामुळे
कुणा मुळे उदभवतो?	सामुहिक निर्णयामुळे
कुठे उदभवतो ?	जेथे जेथे दोन विरोधक समुह असतील
परिणाम	विकास अवरुध्द होतो, सामुहिक व्देष वाढतो, कटूता वाढते, सहिष्णुता कमी होते, क्वचित व्दन्द (सामुहिक) अत्याचार आणि अपराधीक घटना होऊन घातक परिणाम होतात. प्राणहानी, मालमत्तेचे नुकसान इत्यादी घटना पण घडू शकतात.
उपाय	हे विवाद लोकतांत्रिक पध्दतीने संपवता येतात, त्रयस्थ व्यक्ती आणि समुहांची मदत उपयोगी राहू शकते, परंतु सर्वात सशक्त मार्ग हा चर्चेचा असून व्दिपक्षीय चर्चा घडून विवादास कायमचे विराम देण्यात येऊ शकते.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
1. पाणी वापर संस्था संस्थापित करणे हा निर्णय घेणे	सर्व संमती आणि एकट प्रमाणे
2. पाणी वापर संस्था स्थापणे	चुनाव, घटनेप्रमाणे आम-सहमतीने
3. पाणी वापर संस्था नामनिर्देशन	आम सहमतीने किंवा कालवा आधारित असणे जेणे करून नांवाबरोबर संस्थेच्या कार्यक्षेत्राबाबत माहिती होऊ शकते
4. कार्यक्षेत्र लाभक्षेत्राचा आराखडा	अधिनियमाप्रमाणे प्रकरण -2 बिंदू 5
5. सदस्यत्व	घटनेप्रमाणे
9. सर्व सदस्य मंडळ	पाणी वापर संस्था क्षेत्रातील सर्व भुधारक व भोगवटाधारक सदस्य राहतील व ते सर्व पाणी वापर संस्थेचे सर्व सदस्य मंडळ गठीत करतील. अधिनियमाप्रमाणे (कलम-8(2))

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
10. पाणी वापर संस्थांची व्यवस्थापन समिती व संचालक अध्यक्षांची निवडणूक	<ul style="list-style-type: none">• संचालकांची निवडणूक, अध्यक्षांची निवड• विविध सदस्यांची व्यवस्थापन समिती,• व्यवस्थापनासाठी एक सचिव वेतनधारी ठेवता येईल.• समितीत HMT आणि महिलांचे प्रतिनिधीत्व राहिल.• अध्यक्षांची निवड (प्रथम बैठकीत) करण्यात येईल• एखादा सदस्य एकापेक्षा जास्त पाणी वापर संस्था कार्यक्षेत्रात असल्यास तो फक्त एकाच पाणी वापर संस्थांच्या व्यवस्थापन समितीत राहू शकेल.• व्यवस्थापन समितीच्या संचालकांचा कालावधी 06 वर्षांचा राहिल.
14. पाणी मोजणी यंत्र बसवणे	कालवा अधिकारी पाणी वापर संस्थेला जेथून पाणी दिल्या जात आहे त्या ठिकाणी पाण्याची योग्य मोजणी करणारे साधन देतील किंवा पाणी मोजणे यंत्र बसवून देतील.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
15 पिक घेणे	कलम 24 अन्वये पीक घेण्याचे स्वातंत्र्य राहिल. पाण्याच्या प्रमाणातच पीक घ्यायची आहेत.
16 सिंचन पाण्याचे पुर्नवापर भुजलाचा वापर	पावासं त्यांना अनुज्ञेय असलेल्या पाण्याचा स्वतःच्या खर्चाने पुर्नवापर करू शकतील या करीता प्राधिकरणास पाणी शुल्क देणे आवश्यक नाही. असेच भुजलाचा पण उपयोग करण्याचे स्वातंत्र्य पावासं राहिल.
17. पावसं पाणी पुरवठा पध्दत आणि पाण्याचा दर	पाणी पुरवठा - टेल टु हेड, घनमापन पध्दतीने पाणी पेट्टी - पुरवठ्याच्या जागी मोजलेल्या घनमापावर आकारण्यात येईल कमी पाण्याचा उपयोग केल्यास -किमान आकार भरावा लागेल पाण्याचा दर - वेळो वेळी ठरविण्यात येईल.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
18. सदस्यांकडून पाणी पट्टी दर वसुली	<ul style="list-style-type: none">• सर्व सदस्य मंडळ मान्य करेल• पा वा सं वसुली करेल• किमान दर सिंचन न केलेल्या जमिनीवर आकारल्या जाईल• हक्काचे मंजूर पाणी उपलब्ध नसेल तर किमान दर नाही• पुनःवापर आणि भुजलाच्या वापरावर पाणी पट्टी बसवण्याचा अधिकार पावसं ला राहिल.• थकबाकी वसुलीचा अधिकार राहिल
19. हक्काच्या पाण्याचा पुरवठा	प्रमाणानुसार पावसं ला हक्काचे पाणी देण्यास प्राधिकरण जबाबदार राहिल. सदस्यांना समन्यायी पाणी वितरण करण्यास पावसं जबाबदार राहिल.
20 करार	पावासं अध्यक्ष व उच्च स्तरीय पावसं किंवा कालवा अधिकारी मध्ये होईल कलम 29 (1) व (2)

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
21 पदाधिका-यांचे अधिकार	पावसं आपले उददीष्ट साध्य करण्यास पदाधिका-यांना अधिकार देऊ शकेल
22 अतिक्रमण	कालव्यावरील अतिक्रमण हटविण्यास पावसं अधिकृत आहेत.
23 राजीनामे रिक्त पदे भरणे	कलम 32 व 33
24 अभिलेख	सदस्यांची यादी, अधिनियमाची संशोधित प्रत, कमाण्ड मॅप, मत्ता व दायित्व, बैठक रजिस्टर, निवडणूक रजिस्टर, जमा खर्चाचे रजिस्टर, खरेदी-विक्रीचे रजिस्टर, मोजमाप पुस्तिका, पाण्याची पातळी दाखवणारी पुस्तिका, कामाचे आदेश, लेखा परिक्षा अहवाल, चौकशी अहवाल पाण्याचा हिशेब इत्यादी पावासं ठेवेल.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
25 अधिकार व कर्तव्ये	पावसं अधिकार आणि कर्तव्य - कलम 52, कालवा अधिकारी यांचे अधिकार व कर्तव्ये कलम 53
26 निधीचे साधने	कलम 54 अनुसार पाणीपट्टी, व्याज, ठेव, कर्ज, देणग्या, अंशदान, अनुदान, दंडाची रक्कम, सेवेसाठी शुल्क.
27 खाते	अनुसूचित बँक, किंवा नागरी सहकारी बँकेत, वाणिज्य बँक किंवा पोस्ट ऑफिस
28 लेखा परिक्षण	वार्षिक
29 अपराध शिक्षा	प्रकरण 06 कलम 60 अनुसार कालव्यास नुकसान, पाण्याच्या प्रवाहास हस्तक्षेप, पाण्याचे प्रदुषण (कालवा), उपकरणास फेरफार, सिंचनात अडथळा, पाण्याचा अपव्यय, अनाधिकृत पाणी वापर, कालवा परिक्षणाकडे दुर्लक्ष, पाणी पट्टी वेळवर न भरणे, नियमांचे उल्लंघन

पाणी वापर संस्थेचे विवाद व त्याचे निदान

संभावित विवाद	संभावित निदान
30 अपराध आपसात मिटवणे 31 विवाद मिटवणे	कलम 61 (1) (2) आपस मेळाची रक्कम भरणे • पावसं ची रचना, व्यवस्थापन, अधिकार आणि कार्यासंबंधीत विवाद- व्यवस्थापन समिती सोडवील • सदस्य - पावसं व्यवस्थापन समिती किंवा पावसं- उच्चस्तरीय पावसं मधील विवाद त्याच्या उच्चस्तरिय पावसं मार्फत सोडवण्यात येईल. • प्रकल्पस्तरीय किंवा दोन किंवा अधिक प्रकल्पामध्ये विवाद-मतभेद कालवा अधिकारी सोडवतील. • पावसं- सक्षम कालवा अधिकारी यांच्या मध्ये विवाद- प्राधिकरणाकडे देण्यात येतील
विवाद निकालात काढण्याचा अवधी	45 दिवसांच्या आत पाणी हक्क व वितरण विवाद मिटवण्यासाठी MWRRA 2005 कलम 22 च्या तरतुदी लागू. नुकसान भरपाई सिंचन कायदा 1976 च्या कलम 75 अन्वये
अपील	उच्चस्तरीय संस्थेच्या व्यवस्थापनेकडे करता येईल. निर्णय 30 दिवसात घेण्यात येतील व ते बंधनकारक राहतील.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद विवाद सोडविणे

- 1) कायद्या मधील मुददे : पा.वा.संस्थेची रचना, अधिकार, व्यवस्थापन आणि कर्तव्ये या बाबत संस्थेच्या सदस्यांमधील मतभेद/वाद हे त्या संस्थेची व्यवस्थापन समिती मार्फत सोडविल्या जातील. (कलम-63 मुद्दा-1, नियम-06: मुद्दा-1)
- 2) एखाद्या पा.वा.संस्थेच्या सदस्यां मध्ये आणि त्या संस्थेच्या व्यवस्थापन समितीमध्ये किंवा दोन अथवा त्या पेक्षा जास्त पा. वा. संस्था मधील मतभेद / वाद हे लगतच्या वरच्या स्तरावरील पा.वा.संस्थेच्या व्यवस्थापन समिती मार्फत सोडविले जाणार. (कलम-63, मुद्दा-2)
- 3) वादविवाद हे जर पा.वा.संस्था व संबंधीत सिंचन अधिकारी यांच्यात असेल तर त्यांचे निराकरण शासनाने निर्धारित केलेल्या प्राधिकरणातर्फे करण्यात येईल. (कलम-63, मुद्दा-3)

पाणी वापर संस्थेचे विवाद विवाद सोडविणे

- 1) मतभेद/ वाद यांची सुनावणी व निराकरण हे 45 दिवसात करणे क्रमप्राप्त आहे. (कलम-63, मुद्दा-4 व नियम 06:39)
- 2) पाणी हक्क / अधिकारी व पाणी वाटप या बाबतचे मतभेद/ वादविवाद हे महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम - 2005 (कलम-21) नुसार सोडविण्यात येतील.
- 3) मागील मुद्दा-5 मधील मतभेद / वादविवाद संबंधीचे नुकसान भरपाई बाबतचे निर्णय म. सिं. कायदा-1976 (कलम-75) नुसार घेण्यात येतील. (कलम-63, मुद्दा-4)

पाणी वापर संस्थेचे विवाद विवाद सोडविणे

अपीलां बाबत निर्णय (कलम-64, नियम-06: नियम-40)

- 1) कोणत्याही स्तरावरील पा.वा.संस्थेच्या व्यवस्थापन समितीने दिलेला निर्णय किंवा संमत केलेला आदेश यामुळे व्यथित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस लगतच्या उच्चस्तरीय संस्थेच्या व्यवस्थापन समिती कडे त्या बाबत अपील करता येईल.
- 2) प्रकल्पस्तरीय संस्थेच्या व्यवस्थापन समितीने दिलेल्या निर्णयामुळे/ आदेशामुळे व्यथित व्यक्तीस विहित केलेल्या प्राधिकरणाकडे अपिल करता येईल व त्याचा निर्णय अखेरचा असेल.

पाणी वापर संस्थेचे विवाद विवाद सोडविणे

- 3) कोणतेही अपील व्यथित पक्षकारास निर्णय आदेश प्राप्त झाल्याच्या दिनांका पासून 30 दिवसाच्या आत करता येईल. परंतु त्या प्राधिकरणास विलंबास पुरेशी कारणे देऊन 30 दिवसा नंतर दाखल झालेल्या अपिलास सुट देता येईल.
- 4) कोणतेही अपील दाखल केलेल्या दिनांकापासून 30 दिवसांच्या आत निकालात काढले जाईल. जेव्हा हे शक्य नसेल त्या वेळी संबंधीत अपील प्राधिकरण विलंबाची कारणे लेखी नमूद करील.
- 5) एखाद्या पाणी वापर संस्थेच्या आदेशा विरुद्ध त्या पा.वा.संस्थेच्या वरील स्तरावरील संस्थेकडे अपील करता येईल. तशी वरच्या स्तरावरील संस्था अस्तित्वात नसल्यास कोणत्या अधिका-याकडे अपील करावयाचे हे प्रत्येक पातळीवरील पा.वा.संस्थाकरीता नमूद केले आहे. (नियम-40)

विवाद सोडवणे पध्दती (प्रचलित/मान्य पध्दती)

- चर्चा
- सलोखा
- मध्यस्थी
- समन्वय
- सहकार्य
- निर्णय
- काऊंसेलींग
- सक्षमीकरण
- एक्सपोजर

- नियम
- कायदा/कानून
- सर्वसंमत्ती
- सामाजिक निर्णय

- साम
- दाम
- दंड
- भेद
- मोह
- माया
- भय
- दाट-दपट

- चरण-1 : प्रणालीच्या भार वाहकांची/स्टेक होल्डरची ओळख
- चरण -2 : स्टेक होल्डरचे वर्गीकरण
- चरण-3 : वर्गीकृत स्टेक होल्डरच्या समस्या
- चरण -4 : समस्यांचे वर्गीकरण आणि प्राथमिकीकरण
- चरण -5 : समुदायाच्या प्रमुख समस्यांची यादी
- चरण -6 : समस्या वृक्ष तयार करणे
- चरण -7 : समाधान वृक्ष तयार करणे
- चरण -8 : अशा बाबी किंवा समाधान जे सामहिकरित्या करण्याजोगे आहे त्यावर त्वरीत कार्यवाही करणे
- चरण -9 : कायद्याच्या अधीन राहून पाणी वापर संस्था / तत्सम संस्थेतर्फे नियोजन करून समस्यांचे समाधान करणे.
- चरण -10 : निराकृत समस्यांबद्दल संस्थेत माहिती देणे
- चरण -11 : सामाजिक संपरिक्षा आयोजित करून अंगीकृत समाधानास सामाजिक मान्यता मिळवून देणे.

- सलोखा वाढेल अशा गतिविविधिंचे आयोजन उदा.सामाजिक कार्य, सांस्कृतीक कार्यक्रम, उत्सव,सण-वार ई.
- ऐकमेकांच्या (परिवारातील) सुख दुःखाच्या वेळेस हजर राहणे, विशेष करुन दुःखाच्या वेळस भेदभाव विसरुन सांत्वना देणे- उदा- घरेलू सणवार लग्नकार्य, पुजा-पाठ, जन्म-मृत्यु इत्यादी.
- संकटकाळी एकत्र राहून संकटांना सामोरे जाण्याच्या भावनेने स्वतः पुढाकार घेऊन आपली सहमती देणे
- सामाजिक अडी अडचणींना समजून आडमुठे पणाच्या स्वभावास आवरते घेणे
- प्रसंगी छोटया मोठया तडजोडीस सहमती देणे.

सलोखा जोपासणे

- सर्व संमतीने घेतलेल्या निर्णयांचे स्वागत करणे आणि आपल्या तर्फे त्याचे पालन निश्चित करणे
- मध्यस्थी किंवा समजूत काढणा-या व्यक्तीचे अनुभव ऐकून त्यावर धनात्मक विचार करणे .
- वृत्ती धनात्मक ठेवणे व विषयाची संपूर्ण माहिती प्राप्त करून घेणे (सक्षमीकरण)
- राग-द्वेष मनात न ठेवणे
- बाहेरील व्यक्ती किंवा विचारांच्या बहकाव्यात न येणे
- छळ कपटाच्या भावनेस त्यागणे.
- अधिनियम, नियम यांचा भंग आपणाकडून होणार नाही याची काळजी घेणे

- शेतक-यांच्या वेळोवेळी व गरजेनुसार बैठकांचे आयोजन
- शेतक-यांच्या अडचणी/ तक्रारी प्रत्यक्षात समजून घेणे
- शेतक-यांच्या तक्रारी संबंधीत पावासं कडून समजून घेणे
- शेतक-यांच्या तक्रारी जसंवि संबंधीत अधिकारी व कर्मचारी यांच्याकडून प्राप्त करून घेणे
- संबंधीत पावासं च्या लाभक्षेत्रात वेळोवेळी प्रक्षेत्र भेटी व दौरे यांच्या मधून वारंवार शेतक-यांच्या तक्रारी / अडचणींची माहिती घेणे.
- शेतक-यांच्या घरी जाऊन मैत्रीपूर्ण वातावरणात भेटी-गाठी घेणे.

- शेतक-यांचे अनुभव मनःपूर्वक ऐकणे, धिराने व संयमाने व्यवहार करून शेतक-यांशी विचारांची देवाण-घेवाण करणे.
- शेतक-यांच्या भेटीच्या वेळी अत्यंत नम्रतेने व आदरपूर्णरितीने चर्चा करणे. कोणत्याही परिस्थितीत मनोबल समतोल / नियंत्रण ठेवणे आवश्यक.
- शेतक-यांबरोबर विचार विमर्ष करतांना तो मनःपूर्वक करणे गरजेचे.
- शेतक-यांचे सामाजिक रितीरिवाज व परंपरा यांचा आदर करणे.

- शेतक-यांकडे दोषपूर्ण अथवा टिकात्मक दृष्टीकोणातून न पाहणे.
- विचार विनिमय करतांना चर्चा संक्षिप्त व्हावी. शेतक-यांचे आभार मानावे.
- विचार विनिमयासाठी योग्य स्थळांची निवड करावी.
- विचार विनिमय/चर्चा करतांना शेतक-यांबरोबर जमिनीवर बसावे.
- वादविवाद निराकरण करण्यासाठी मध्यस्थांचा कौशल्यपूर्ण वापर करावा.
- काही प्रश्न तडजोडीने सुटु शकतात म्हणून मध्यस्थांचा वापर जरूर करावा.

धन्यवाद